

Євтєєва Д. П.

**ПОТЕРПІЛІ ОСОБИ ВІД ЗЛОЧИНУ
«ЗЛОВЖИВАННЯ ОПІКУНСЬКИМИ
ПРАВАМИ»**

Анотація. У статті визначено коло осіб, що можуть бути потерпілими від злочинного зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України); проведено класифікацію зазначених осіб за різними критеріями; внесено пропозицію щодо вдосконалення цієї норми.

Ключові слова: зловживання опікунськими правами, потерпіла особа.

Аннотация. В статье определён круг лиц, которые могут быть потерпевшими от преступного злоупотребления опекунами правами (ст. 167 УК Украины); проведена классификация указанных лиц по различным критериям; внесено предложение по усовершенствованию этой нормы.

Ключевые слова: злоупотребление опекунами правами, потерпевший от преступления.

Abstract. In this article the circle of persons who can be victims of the abuse of the rights of guardian (the crime determined the Article 167 of the Criminal Code of Ukraine) is defined; the classification of the mentioned persons according to various criteria is made; a proposal for the improvement of this norm is submitted.

Key words: abuse of the rights of guardian, victim of crime.

Встановлення опіки та піклування в Україні є досить розповсюдженим явищем. Особи, які здійснюють опіку та піклування, володіють широким колом повноважень щодо своїх підопічних та їх майна, що уможливає протиправне використання ними зазначених повноважень для отримання особистої вигоди. Одним із видів протиправного використання повноважень щодо підопічних та їх майна є зловживання опікунськими правами – злочин, передбачений ст. 167 КК України (далі – КК).

При аналізі злочинного зловживання опікунськими правами виникає необхідність визначити місце потерпілого в системі ознак складу злочину та коло осіб, які можуть бути визнані потерпілими від такого діяння.

У кримінально-правовій доктрині більшість науковців вважають, що в межах загального вчення про склад злочину потерпілий є факультативною ознакою об'єкта злочину [1, с. 16; 2, с. 203; 3, с. 42–43]. Що стосується норм Особливої частини, то в одних складах злочинів, що впливає з формулювання їх диспозицій, потерпілий визнається обов'язковою ознакою, а в інших – необов'язковою [2, с. 103–104; 4, с. 77]. У складі ж злочину, передбаченому в нормі ст. 167 КК, – потерпілий є обов'язковою ознакою його складу, а тому в кожному випадку потребує встановлення.

Щодо кола потерпілих (суб'єктного складу цієї категорії), то з цього питання на рівні загальної теорії кримінального права в науковій літературі існують різні погляди. Так, одні вчені як потерпілих розглядають виключно фізичних осіб (наприклад, О. М. Краси́ков, В. Є. Кваши́с, П. Яні та ін.) [5, с. 51, 66; 6, с. 141–142; 7, с. 40]. Інші ж вчені до потерпілих, окрім фізичних, відносять і юридичних осіб (Е. Л. Сидоренко,

А. А. Гаджиева тощо) [8, с. 15; 9, с. 105-106]. Відповідно до ще однієї точки зору, коло потерпілих осіб можуть складати не тільки фізичні та юридичні особи, а й соціальні об'єднання, суспільство та держава (М. В. Сенаторов, Є. А. Фролов, М. І. Ковальов та ін.) [2, с. 60; 4, с. 52; 10, с. 30; 11, с. 11]. На думку авторів міждисциплінарного правового дослідження «Потерпілий від злочину», потерпілим є «соціальний суб'єкт (фізична особа, юридична особа та в окремих випадках її структурні підрозділи – філіали й представництва, організації, що виконують статутні завдання без створення юридичної особи, та держава), чиї встановлені й охоронювані законом права, свободи й законні інтереси порушуються злочинним діянням шляхом заподіяння фактичної шкоди або створення загрози реального заподіяння шкоди майнового, фізичного, морального, соціального та ін. характеру» [4, с. 52].

Вважаємо, що остання дефініція найбільш повно розкриває ознаки потерпілого від злочину в кримінальному праві.

У диспозиції норми, передбаченої ст. 167 КК, закріплено, що злочинне діяння вчиняється на шкоду підопічному, з чого випливає, що потерпілою особою від цього злочину є підопічна особа¹. Останньою ж, відповідно до чинного законодавства, може бути лише фізична особа.

Із низки норм Цивільного кодексу України (далі – ЦК) прямо впливає, що підопічними є особи, над якими встановлено опіку або піклування (ст. ст. 63, 72, 76, 77 та ін.). У науковій літературі опіку та піклування за суб'єктами, щодо яких вони здійснюються, поділяють на опіку та піклування над дітьми, а також на опіку та піклування над дорослими людьми (або ж над неповнолітніми та повнолітніми) [13, с. 146; 14, с. 64]. Особливістю статусу потерпілих від цього злочину є те, що статус неповнолітніх підопічних осіб регулюється цивільним та сімейним законодавством, а статус дорослих підопічних осіб – лише цивільним законодавством.

Розглянемо кожну категорію цих осіб детальніше.

1. Діти.

Дитиною визнається особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [15].

До дітей належать:

а) малолітні особи; б) неповнолітні особи.

Малолітніми законодавець називає фізичних осіб, які не досягли 14 років (ст. 31 ЦК). Вони наділені частковою дієздатністю.

Неповнолітніми є фізичні особи у віці від 14 до 18 років (ст. 32 ЦК). Законодавець наділяє їх неповною цивільною дієздатністю, обсяг якої є ширшим за часткову.

Опіка та піклування встановлюються над малолітніми та неповнолітніми особами, які є сиротами або які позбавлені батьківського піклування (ст. ст. 58, 59 ЦК). Їх статус регламентується, зокрема, Законом України «Про охорону дитинства», Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту

¹ Підопічними особами, тобто особами, над якими встановлено опіку чи піклування, називають потерпілими від цього злочину і автори одного з науково-практичних коментарів до Кримінального кодексу України [12, с. 181].

дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та іншими нормативно-правовими актами².

Осіб, що складають категорію підопічних дітей (як малолітніх, так і неповнолітніх) можна розподілити на види залежно від виду опікунських відносин, в яких вони знаходяться (за формою влаштування³). За цим критерієм доцільно виділити такі категорії дітей:

а) діти, які знаходяться під опікою або піклуванням. Відповідно до ч. 2 ст. 243 Сімейного кодексу України (далі – СК), опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років;

б) діти, які знаходяться під патронатом. Згідно зі ст. 252 СК, за договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату⁴;

в) прийомні діти. Такими є діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї (ст. 256-3 СК). Прийомною сім'єю є сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 256-1 СК)⁵;

---

² Відповідно до положень, встановлених у перших статтях цих законів, дитиною-сиротою є дитина, в якій померли чи загинули батьки. Дітьми, позбавленими батьківського піклування є діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти. [15, 16].

³ Відповідно до ст. 1 Закону України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [16]

Така форма влаштування як усиновлення по суті прирівнюється до батьківства й не створює опікунських відносин. Про це буде йти мова нижче.

⁴ Патронат як форма влаштування дітей, на відміну від інших форм, не знайшов деталізації у законодавстві та спеціальних підзаконних нормативних актах. Так, особливості патронатного виховання не зрозуміло з яких причин не відображені й у нормативних актах, які зазначають про інші форми сімейного влаштування. Через те, що патронат належить до сімейних форм виховання дітей, у сімейно-правовій літературі висловлюються пропозиції застосовувати нормативні акти, присвячені іншим формам сімейного влаштування до сімей патронатних вихователів за аналогією [17, с. 737–738].

⁵ Це визначення дещо деталізується у Положенні про прийомну сім'ю, відповідно до якого, прийомна сім'я – сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [18].

г) діти, які влаштовані до дитячого будинку сімейного типу (відповідно до ч. 1 ст. 256-7 СК, вони називаються вихованцями дитячого будинку сімейного типу). Згідно зі ст. 256-5 СК, дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування⁶;

д) діти, які постійно проживають у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі⁷. У таких випадках функції опікуна та піклувальника щодо дітей покладаються на адміністрацію цих закладів (ч. 1 ст. 245 СК).

Окрім того, у ст. 65 ЦК зазначено, що до встановлення опіки або піклування і призначення опікуна чи піклувальника, опіку або піклування над фізичною особою здійснює відповідний орган опіки та піклування. Ці відносини не визнаються ані в законодавстві, ані в цивільній та сімейній доктрині формою влаштування дитини. Вони є тимчасовими, проте ігнорувати їх не можна.

У контексті розгляду підопічних дітей необхідно зазначити про існування проблеми визнання дітей, що мають батьків, не позбавлених батьківських прав, або усиновлених дітей потерпілими від злочинного зловживання опікунськими правами. Зазначена проблема витікає з точки зору, відповідно до якої, деякі фахівці в галузі цивільного права визнають батьків й усиновлювачів щодо дітей до 18-річного віку їх опікунами і піклувальниками без спеціального на те призначення. Останнє, як вони підкреслюють, прямо впливає із багатьох статей СК (ст. ст. 154, 158, 177) [20, с. 131; 21, с. 305-307]. Протилежною цій позиції є, зокрема, думка О. Мотилюка, відповідно до якої, інститути батьківства та опіки (піклування) розрізняються у правовій природі й статусі досить чітко. Наприклад, суб'єкти цих інститутів відрізняються за складом прав та обов'язків; підставами виникнення правового зв'язку з дітьми; механізмом і моментом набуття цих прав (обов'язків) тощо [22, с. 73]. Підтримуючи останню позицію, вважаємо, що батьківство й усиновлення є окремими від опіки та піклування видами відносин. Тому рідні діти своїх батьків або усиновлені діти не можуть визнаватися потерпілими від зазначеного злочину.

2. Повнолітні особи – тобто особи, що досягли 18 років.

Опіка та піклування встановлюється над дорослими особами, визнаними судом у встановлених випадках: а) недієздатними; б) обмежено дієздатними.

Недієздатні фізичні особи. Відповідно до ст. 39 ЦК, фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

⁶ Див. також ст. 1 Закону України “Про охорону дитинства” від 26.04.2001 року № 2402-III; Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 564 [15, 19].

⁷ Відповідно до ст. 1 Закону України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13.01.2005 року № 2342-IV, заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – медичні, навчальні, виховні заклади, заклади та установи органів праці та соціального захисту населення, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування [16].

Обмежено дієздатні фізичні особи. У ч. ч. 1-2 ст. 36 ЦК встановлено, що суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи у таких випадках: якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Підопічних дорослих осіб можна розподілити на групи залежно від виду опікунських відносин, в яких вони знаходяться. За цим критерієм можна виділити:

а) осіб, які знаходяться під опікою або піклуванням;

б) осіб, які перебувають у закладі (навчальному, лікувальному, соціального захисту населення), якщо над ними не встановлено опіку чи піклування або не призначено опікуна чи піклувальника (при цьому опіку або піклування над нею здійснює цей заклад, відповідно до ст. 66 ЦК).

До того ж у ст. 65 ЦК зазначено, що до встановлення опіки або піклування і призначення опікуна чи піклувальника опіку, або піклування над фізичною особою здійснює відповідний орган опіки та піклування. Як зазначалося вище, при розгляді статусу підопічних дітей, ці відносини є тимчасовими, проте при аналізі опікунських відносин їх також необхідно враховувати.

У контексті поставленого завдання визначення кола потерпілих від злочинного зловживання опікунськими правами виникає необхідність з'ясувати, чи не можуть інші (не підопічні) особи бути потерпілими від цього злочину.

Однією з підстав класифікації опіки та піклування в науці цивільного права є об'єкт правової охорони, за яким виділяють опіку та піклування над особою підопічного та опіку над майном [13, с. 146; 23, с. 24]. Опіка та піклування над особою була розглянута вище. Опіка ж над майном, хоча переважно й пов'язана з опікою над особою підопічного, – адже на практиці найчастіше вони встановлюються одночасно, – все ж може встановлюватися й незалежно від опіки над особою [23, с. 24].

Опіка над майном, що не пов'язана з опікою над особою, може мати місце у випадках:

1) якщо у особи, над якою встановлено опіку чи піклування, є майно, що знаходиться в іншій місцевості. За таких обставин опіка над цим майном встановлюється органом опіки та піклування за місцезнаходженням майна (ч. 1 ст. 74 ЦК);

2) в інших випадках, передбачених законом (абз. 2 ч. 1 ст. 74 ЦК), такі випадки закріплені в ст. 44 ЦК. Відповідно до ч. 1 ст. 44 ЦК, опіка над майном встановлюється, якщо фізична особа визнана безвісти відсутньою. Згідно з ч. 2 цієї статті, опіка над майном може бути встановлена, якщо її місце перебування невідоме.

Виникає питання, чи можуть бути потерпілими від злочину, передбаченого ст. 167 КК, зазначені особи?

У першому випадку опіка над майном встановлюється, коли у особи, над якою вже встановлено опіку чи піклування, є майно, що знаходиться в іншій місцевості. Особливість цих відносин полягає в тому, що особа, над якою вже встановлена опіка чи піклування, не є підопічною опікуна її майна, що знаходиться в іншій місцевості. І все ж на права та обов'язки опікуна майна цієї особи поширюються

норми, передбачені у ст. ст. 67 та 68 ЦК щодо загальних повноважень опікуна. Вбачається, що такий опікун повинен забезпечувати майнові права та інтереси власника підопічного йому майна. Тому вважаємо, що такі відносини є складовою суспільних відносин, охоронюваних нормою, передбаченою ст. 167 КК. Із цього, у свою чергу, випливає, що особа, над якою вже встановлено опіку чи піклування, і яка володіє майном в іншій місцевості, може бути визнана потерпілою від указанного злочину, якщо опікун над цим майном вчиняє певні дії з останнім.

Суди у своїй практиці правильно притягають опікунів над майном у випадку зловживання ними опікунськими правами до кримінальної відповідальності за ст. 167 КК. Так, вироком Богунського районного суду м. Житомира за зловживання опікунськими правами було засуджено К., яка була призначена опікуном над житлом неповнолітньої Ш. У той час, як остання перебувала в дитячому будинку, К., чия квартира була сусідньою з Ш., самовільно, без одержання належних дозволів, провела перепланування квартири Ш. і з'єднала її зі своєю. Таким чином, К. зайняла належну Ш. житлову площу, чим вчинила злочин, передбачений ст. 167 КК [24].

У другому випадку опіка над майном фізичної особи встановлюється (або може бути встановлена), якщо вона визнана безвісно відсутньою чи її місце перебування невідоме. З цього приводу Н. А. Д'ячкова підкреслює, що встановлення опіки над майном зазначених осіб не змінює їх правового статусу. Останній належить їм у повному обсязі, що є презумпцією в законі. Опіка над майном за своєю юридичною природою є покладенням на опікуна встановлених законом обов'язків адміністративно-правового характеру перед органом опіки та піклування з метою охорони майна, у зв'язку з чим опікун над майном має право і зобов'язаний здійснювати перш за все ті повноваження та обов'язки, які були набуті чи створені самою відсутньою особою. Поза цими межами остання зберігає здатність самостійно здійснювати свої права» [23, с. 46]. Отже, у цьому випадку безвісти відсутня особа або особа, місце перебування якої невідоме, володіє повним обсягом дієздатності і не має статусу підопічної особи. Тобто підопічна особа в таких відносинах відсутня взагалі. Оскільки нормою, передбаченою ст. 167 КК, охороняються відносини, що складаються між опікуном та підопічною особою (адже остання безпосередньо зазначена в диспозиції ст. 167 КК), то відносини з опіки над майном безвісти відсутньої особи або особи, місце перебування якої невідоме, мають підпадати під охорону норми, встановленої не ст. 167 КК, а відповідною частиною ст. 191 КК («Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем») як привласнення чи розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні або відповідною частиною ст. 192 КК («Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою»).

Усе вищезазначене дозволяє диференціювати підопічних осіб на групи залежно від таких обставин: а) встановлена опіка над особою (разом з якою одночасно встановлюється й опіка над майном) чи лише опіка над майном підопічного; б) опіку чи піклування встановлено над підопічним; в) вік підопічного (особа є повнолітньою чи неповнолітньою); г) форма влаштування підопічного (опіка, патронат,

приймальний, дитячий будинок сімейного типу, певний заклад (охорони здоров'я, навчальний, соціального захисту населення).

Особливого кримінально-правового значення має розподіл підопічних на таких, що знаходяться під опікою (малолітні та недієздатні особи), та таких, що знаходяться під піклуванням (неповнолітні та обмежено дієздатні особи). У малолітніх та недієздатних осіб, над якими встановлюється опіка, обсяг дієздатності є меншим, ніж у неповнолітніх та обмежено дієздатних осіб, над якими встановлюється піклування. Внаслідок цього обсяг прав та обов'язків осіб, що здійснюють опіку, є ширшим за обсяг прав та обов'язків осіб, що здійснюють піклування [17, с. 713], що, відповідно, позначається на ступені суспільної небезпечності досліджуваного діяння.

Критерій віку підопічних осіб, що перетинається з попереднім критерієм, також впливає на суспільну небезпечність злочинного діяння. Так, на нашу думку, злочин щодо малолітньої особи, над якою встановлена опіка (у порівнянні з дорослою підопічною особою), або щодо неповнолітньої особи, над якою встановлено піклування (у порівнянні з дорослою особою із таким же статусом) відрізняється більшою суспільною небезпечністю. Це пояснюється ширшим колом обов'язків особи, що володіє опікунськими повноваженнями щодо дитини, адже, остання має створити дитині умови, максимально наближені до перебування в сім'ї [21, с. 302].

На практиці нерідко трапляється, що потерпілими від злочину, передбаченого ст. 167 КК, є дві або більше підопічні особи. Такі ситуації мають місце, зокрема, коли діти, над якими встановлено опіку або піклування, є родичами, або при створенні патронату над декількома дітьми, прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу⁸. Проведений аналіз судових рішень⁹ показав, що у 30 % випадків потерпілими виявилися 2 або більше дитини, причому у 10 % випадків таких дітей було 3 або більше. У цьому контексті є очевидним, що чим більшою є кількість підопічних, тим більшим може бути шкода від заподіяного зловживання опікунськими правами. Таким чином, множинність потерпілих від зловживання опікунськими правами сутнісно підвищує суспільну небезпечність досліджуваного злочину.

Отже, наведене дослідження дало змогу визначити коло осіб, які є потерпілими від злочину, передбаченого ст. 167 КК. На нашу думку, такими особами є: а) особи, над якими встановлена опіка (піклування); б) особи, над якими встановлено опіку чи піклування, коли вони є власниками майна в іншій місцевості.

Що стосується такої обставини, яка підвищує суспільну небезпечність зловживання опікунськими правами, як наявність двох або більше потерпілих осіб,

⁸ Наприклад, вироком суду у зловживанні опікунськими правами визнано винними В. та Л., що були батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу, де перебувало 5 дітей. Судом встановлено, що дітей безпідставно обмежували у харчуванні, одязі, в інших предметах першої необхідності; їм не було створено належних умов проживання, а бюджетні кошти, які виділялись на утримання дітей, підсудні використовували на власні потреби [25].

⁹ Було досліджено такі судові рішення як обвинувальні вироки, постанови про закриття кримінальних справ та звільнення від кримінальної відповідальності на підставі Закону України «Про амністію», у зв'язку зі зміною обстановки, у зв'язку з дійовим каяттям, у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

то пропонуємо доповнити ст. 167 КК частиною другою і відобразити в ній зазначену обставину як таку, що обтяжує відповідальність за вчинення цього злочину.

Література

1. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / Таций В. Я. – Х.: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1988. – 198 с.;
2. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / Сенаторов М. В.; [за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. І. Борисова]. – Х.: Право, 2006. – 208 с.;
3. Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Є. В. Лашук. – К., 2005. – 262 с.;
4. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / [Колектив авторів]; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Х.: Вид-во Кроссруд, 2008. – 364 с.;
5. Красиков А. Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / Красиков А. Н. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1976. – 120 с.;
6. Квашиш В. Е. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений / Квашиш В. Е. – М.: NOTA VENE, 1999. – 280 с.;
7. Яни П. Законодательное определение потерпевшего от преступления / П. Яни // Российская юстиция. – 1995. – № 4. – С. 40–41.;
8. Сидоренко Э. Л. Отрицательное поведение потерпевшего и Уголовный закон / Сидоренко Э. Л. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 310 с.;
9. Гаджиева А. А. Понятие потерпевшего в уголовном праве: проблемы, дискуссии, обсуждения / А. А. Гаджиева // Государство и право. – 2006. – № 4. – С. 105–106.;
10. Фролов Е. А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: автореф. дисс. на получение науч. степени доктора юрид. наук: 12.00.08 / Е. А. Фролов. – Свердловск, 1971. – 36 с.;
11. Ковалёв М. И. Понятие преступления в советском уголовном праве: [монография] / Ковалёв М. И. – Свердловск.: Изд-во Урал. ун-та, 1987. – 208 с.;
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. У трьох книгах. / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка]. – Кн. 2. Особлива частина. Коментарі до статей 109–254 Кримінального кодексу України. – К., – «Форум», 2005. – 673 с.;
13. Мацегорін О. І. Опіка і піклування як складова захисту цивільних прав / О. І. Мацегорін // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 1. – С. 143–149.;
14. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / [за заг. ред. Е. О. Харитоновна, Н. Ю. Голубевої]. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – Х.: «Одіссей», 2009. – 1208 с.;
15. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 року № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – ст. 142.;
16. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 року № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – ст. 267.;
17. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / [за ред. І. В. Жилінкової]. – Х.: Ксилон, 2008. – 855 с.;
18. Положення про прийомну сім'ю, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 565 // Офіційний вісник України № 18 від 17.05.2002 р. – ст. 19.;
19. Положення про дитячий будинок сімейного типу, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 564 // Офіційний вісник України № 18 від 17.05.2002 р. – ст. 12.;
20. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У двох томах / [за заг. ред. Я. М. Шевченко]. – Т. 1. Загальна частина. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 520 с.;
21. Цивільне право України: Курс лекцій: У 6-ти томах / [Р. Б. Шишка (кер. авт. кол.), О. Л. Зайцев, Є. О. Мічурин та ін.]; за ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора. – Т. 1. – [2-ге вид., виправ. та допов.] – Харків: Еспада, 2008. – 680 с.;
22. Мотилук О. Аналіз повноважень батьків (усиновителів), опікунів та піклувальників щодо управління та розпорядження майном дітей. Межі та випадки втручання в цей процес органів опіки та піклування / О. Мотилук // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2004. – № 2 (14). – С. 73–75.;
23. Д'ячкова Н. А. Опіка як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Н. А. Д'ячкова. – Х., 2006. – 202 с.;
24. Кримінальна справа № 1-419, 2007 р. // Архів Богунського районного суду м. Житомира.;
25. Кримінальна справа від 17.03.2005 року // Архів Старосамбірського районного суду Львівської області.